

Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav z uporabo poligrafa – ključna vprašanja

Polona Selič,* Andrej Juratovec**

Prispevek opredeljuje temeljne pojme psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav z uporabo poligrafa. Poseben poudarek je namenjen varanju poligrafskega preiskovalca in fazam poligrafske preiskave. V tem smislu je poudarjena razlika med numeričnim in globalnim (kliničnim) pristopom. Ob varanju (poligrafskega preiskovalca) in antiukrepih (varanju) so razloženi in opisani tudi protiukrepi, s katerimi je mogoče zagotoviti strokovno neoporečno uporabo poligrafske metode. Na koncu so še smernice razvoja in poudarki, ki jih je treba upoštevati na področju zaznavanja in preprečevanja varanja poligrafskega preiskovalca med poligrafsko preiskavo.

V razpravi o antiukrepih se pisca dotakneta tudi testnih formatov ter pojasnita neustreznost Rosovega testa s kontrolnim vprašanjem, ki ga slovenska praksa še ni opustila.

Ključne besede: varanje poligrafskega preiskovalca, antiukrepi varanju, protiukrepi (varanju), numerični pristop, globalni pristop, faza poligrafske preiskave, testni format, Rosov test s kontrolnim vprašanjem

UDK: 343.144.5

Uvod

Poligrafska preiskava (*polygraph examination*) je ena najzahtevnejših in najbolj kompleksnih psihofizioloških preiskav sploh (Yankee, 1990). **Psihofiziologija** je veda, ki preučuje fiziološke odzive na psihične dražljaje. Psihofiziologi v odnosu med dražljajem in reakcijo ne pričakujejo določenih posebnih emocij, ki bi jih mogli prepoznati na podlagi fizioloških parametrov. **Forenzična psihofiziologija** uporablja psihofiziološke metode pri odkrivanju zavajanja v kazenskoprnem okviru. Vodilna svetovna raziskovalna in izobraževalna ustanova na tem področju, Poligrafski inštitut ministrstva za obrambo ZDA (*Department of Defense Polygraph Institute – DoDPI*), je skladno s temi opredelitvami preimenovala poligrafiste in poligrafske preiskovalce v **forenzične psihofiziologe**, poligrafsko testiranje oziroma poligrafsko preiskavo pa v **psihofiziološko (preiskavo za) odkrivanje zavajanja** (Yankee, 1994). Spremenjena terminologija, ki je posledica novih teoretičnih konceptov na področju psihofiziološkega odkrivanja, se dokaj dosledno uporablja v strokovni literaturi iz druge polovice devetdesetih let (na primer Matte, 1996).

Gre za sestavljeno preiskavo, proces, ki se začne z razgovorom (s stranko), nadaljuje z uporabo poligrafskih testov, analizo poligramov in razgovorom, zaključí pa z razlago poligramov ter pripravo mnenja oziroma ocene. Ta temelji na analizi

celotnega dogajanja, besednega in nebesednega vedenja stranke in seveda na rezultatih samega testiranja – poligramih (Selič, 2001).

Matte (1993), eden vodilnih psihofiziologov v ZDA, je poudaril pomen doslednega razlikovanja med **testom in preiskavo**, saj je psihofiziološka preiskava skupek med seboj povezanih procesov in dejavnosti, ki se pričnejo z razgovorom (s stranko), temu sledi sestava in priprava testov, preverjanje njihove razumljivosti, sama uporaba, posledica katere so poligrami, ki jih je treba razložiti in ovrednotiti (tudi numerično), in seveda zaključni razgovor. Če katerikoli del tega procesa manjka, lahko to usodno izkrivi rezultate oziroma zaključno mnenje. Psihofiziološka preiskava je tako za Matteja vsota vseh elementov in hkrati posledica medsebojne povezanosti in sovplivanja teh elementov.

Matte (1996, str. 4) je prepričan, da spremenjeno poimenovanje metode (psihofiziološko odkrivanje zavajanja) pomembno prispeva k opredelitvi vloge **psihofiziološkega preiskovalca**. Ker pa naj bi forenzični psihofiziolog odkrival resnico, resnična dejstva in ne samo zavajanje, uvaja Matte izraz resničnost, verodostojnost (*veracity*) ter uporablja besedno zvezo **psihofiziološko preiskovanje verodostojnosti (izjav)**.

Prepričani smo, da gre za najbolj prepoznavno in jasno poimenovanje in opredelitev, ki temelji na aktualnih spoznanjih in praksi. Slovenski strokovni javnosti je bila raba tega pojma predlagana nedavno (Selič, 2001). Sicer je jasno, da se bo v praksi še nekaj časa uporabljala »stara« terminologija (**poligrafija, poligrafsko testiranje, poligrafist**), kar niti ni toliko sporno. Večja težava je slabo ali napačno razumevanje same metode. V praksi namreč neredko naletimo na razumevanje forenzične psihologije v vlogi **detekcije laži**, kar je seveda narobe, saj ni specifičnega psihofiziološkega odziva na

* Polona Selič, univ. dipl. psihologinja, doktorica psiholoških znanosti, samostojna svetovalka v Uradu varuha človekovih pravic, Dunajska 56, Ljubljana

** Andrej Juratovec, dipl. soc. delavec, poligrafski preiskovalec višji kriminalistični inšpektor v Oddelku za preiskovalno podporo na Upravi kriminalistične policije pri Generalni policijski upravi, Štefanova 2, Ljubljana

laž, oziroma na sram ali občutek krivde, ki ju ljudje običajno povezujejo z lažjo (Selič, 2001).

1 Opredelitev pojmov

Zaradi nedvoumnega razumevanja tako metode kot izrazov s tega področja, bomo namenili nekaj pozornosti terminologiji, ki je na področju psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa v slovenskem prostoru žal pomankljiva. Opredelitev strokovnih pojmov v slovenskem jeziku je nujna, vendar težavna naloga. Tudi v jezikih držav, kjer je forenzična psihofiziologija v vzponu (na primer v Združenih državah Amerike in Kanadi), in je bilo v njih napisanih na deset tisočev strani strokovnih besedil, imajo težave že pri poimenovanju metode in celo naprave, ki je osnovno sredstvo, tehnično pomagalo za izvedbo poligrafske preiskave, uporabo poligrafske metode ali psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa. Nekateri govorijo o poligrafu, drugi o detektorju laži (na primer Krstič, 1997). Čeravno nobeden od izrazov ne ustreza popolnoma, je prvi (poligraf) boljši – če že ne pojasnjuje povsem, pa vsaj ne zavaja tako kot drugi (detektor laži).

Med zavajanjem (laganjem) verjetno bolj ali manj zakonito pri pretežnem delu ljudi pride do soigre več procesov. To so:

1. usmerjenost pozornosti na vsebine, slike, zvoke in/ali predmete, ki so določeni osebi najbolj pomembni (pri storilcu so to kritična oziroma relevantna vprašanja);
2. aktivacija (občutki strahu, nelagodje, povečanje napetosti) ob najbolj ogrožujočih vprašanjih;
3. mentalni napor ob vprašanjih, ki so za osebo kakorkoli sporna in ogrožujoča – avtorji (na primer Grings in Dawson, 1978) razpravljajo o **motivaciji za laganje ali zavajanje**, ki naj bi okrepila fiziološke odzive.

Psihofiziološka preiskava torej lahko vzbudi pri različnih posameznikih različna čustvena stanja (Selič, 2001). Poleg tega se telesni odzivi, ki ta čustva spremljajo, med ljudmi razlikujejo. V stresnih situacijah so te razlike še večje. Vendar pa se določen vzorec fizioloških odzivov pri isti osebi dosledno ponavlja (Lamovec, 1991). Gre za **individualno stereotipijo fizioloških odzivov**, ki je konsistentna, idiosinkratična in situacijsko neodvisna. Preprosto povedano – nekateri ljudje se odzivajo predvsem s spremembami v kardiovaskularnem sistemu, drugim se najbolj izrazito spremeni prevodnost kože (elektrodermalna reakcija) in podobno.

Zato želimo v slovenski strokovni javnosti doseči enotno, predvsem pa neoporečno rabo strokovnih izrazov s področja forenzične psihofiziologije.

- **Poligraf** je medicinska naprava, ki pri testirani osebi zapisuje psihofiziološke odzive na zastavljena vprašanja in/ali druge zunanje dražljaje.

- **Poligrafska preiskava** – dejavnosti poligrafskega preiskovalca, namenjene uspešnemu preverjanju verodostojnosti izjav: poligrafski ogled kraja kaznivega dejanja, zbiranje informacij in posvetovanje z različnimi forenzičnimi strokovnjaki, priprava testov, psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav (aplikacija poligrafskih testov ob uporabi poligrafske naprave), priprava mnenj, poročil in analiza celotnega izvedenega postopka.

- **Poligrafski preiskovalec** je strokovnjak, ki za preverjanje verodostojnosti izjav uporablja poligraf, njegovo delo pa temelji zlasti na spoznanjih forenzične psiho(fizio)logije in kriminalistike.

- **Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom** pa so vse tiste dejavnosti poligrafskega preiskovalca, ki jih opravi v poligrafskem laboratoriju. Neposredno se navezujejo na testirano osebo (stranko). Gre za razgovor pred poligrafskim testiranjem, poligrafsko testiranje (aplikacijo poligrafskih testov), analizo poligramov in razgovor po poligrafskem testiranju. Pojem in koncept poligrafske preiskave je nadreden pojmu in konceptu psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom.

- **Varanje poligrafskega preiskovalca** (varanje) je namerna in/ali nezavedna dejavnost testirane osebe v katerikoli fazi poligrafske preiskave. Z varanjem skuša testirana oseba poligrafskega preiskovalca na različne načine in/ali z uporabo različnih sredstev ali snovi zavesti v zmoto.

- **Protiukrepi varanju poligrafskega preiskovalca** (v nadaljevanju protiukrepi) so vsi ukrepi, ki jih uporabi poligrafski preiskovalec, da bi preprečil varanje, ko ga je že zaznal – bodisi na zapisih na poligramu ali kakorkoli drugače – v katerikoli fazi poligrafske preiskave.

- **Antiukrepi varanju (poligrafskega preiskovalca)** (v nadaljevanju antiukrepi) so ukrepi in dejanja poligrafskega preiskovalca, ki so del že ustaljenega postopka in pravil med poligrafsko preiskavo. Antiukrepi preprečujejo oziroma zmanjšujejo možnosti varanja poligrafskega preiskovalca.

Kljub temu, da je (po nam znanih in dostopnih podatkih) povsod po svetu, kjer uporabljajo poligraf kot pripomoček za preverjanje verodostojnosti izjav, to pogojeno s prostovoljnimi pristankom stranke, strokovnjaki s tega področja poročajo tudi o primerih, ko so osebe, za katere se je kasneje potrdilo, da z obravnavanim kaznivim dejanjem niso povezane, skušale prevarati poligrafskega preiskovalca. Zdi se nam pomembno omeniti, da so tovrstne poskuse varanja ugotavljali tako tisti poligrafski preiskovalci, ki uporabljajo t. i. **numerično** metodo in koncept psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav,

kot oni, ki so pristaši **globalnega** oziroma t. i. **kliničnega** pristopa. Skladnost omenjenih opozoril in ugotovitev utrjuje naše prepričanje, da je potrebna posebna pozornost in občutljivost pri uporabi poligrafske metode tudi v slovenski praksi.

Osebe, ki v obravnavano kaznivo dejanje *dejansko* niso vpletene in želijo to potrditi tudi v poligrafski preiskavi, skušajo varati poligrafskega preiskovalca pretežno iz dveh razlogov. Najpomembnejša vzroka sta zagotovo

- strah pred nestrokovnostjo poligrafskega preiskovalca in prepričanje o »neznanstvenosti« metode same in
- dvom v strokovno neoporečnost in etičnost organov pregon.

Pri teh osebah torej ne gre za prikrivanje vpletenosti v kaznivo dejanje, marveč za nezaupanje v metodo in/ali institucijo (policijo).

Motivacija oseb, ki poskušajo prevarati poligrafskega preiskovalca in so sodelovale pri kaznivem dejanju kot storilci ali sosterilci, je jasna in razumljiva. Storilec poskuša prevarati poligrafskega preiskovalca preprosto zato, ker želi prikriti svojo vpletenost v obravnavano kaznivo dejanje, kar mu je v neki fazi preiskave delno najbrž že uspelo, v poligrafski preiskavi pa mora svoj »uspeh« le še potrditi.

Za uspešno izločanje v kaznivo dejanje nevpletenih oseb, kar je najpomembnejša naloga in pomembnejši cilj uporabe poligrafske metode, je seveda ključnega pomena strokovnost, prav tako pa tudi etičnost poligrafskega preiskovalca. Samo tak strokovnjak bo lahko ločil in razumel, ali ga je oseba poskusila prevarati iz strahu (in ni vpletena v kaznivo dejanje), ali pa gre morda za poskus prikritja svojega deleža in/ali vpletenosti v nek dogodek.

2 Varanje poligrafskega preiskovalca

Varanje med **psihofiziološko preiskavo verodostojnosti izjav s poligrafom** je pojav, s katerim se prej ali pozneje sreča sleherni poligrafski preiskovalec. Izkustveno poznamo kar nekaj najbolj pogostih načinov poskusov varanja. Gre za probleme, ki bi se jih poligrafski preiskovalec moral zavedati, čeprav je v praksi mogoče srečati »poligrafiste«, ki niso niti dovolj usposobljeni in/ali senzibilizirani, da bi se z varanjem strokovno neoporečno spoprijemali (Selič, Juratovec, 2001). Varanje je treba prepoznavati sproti, tovrstne poskuse preprečevati in v okviru, ki ga dopušča uporaba poligrafske metode, tudi ustrezno ukrepati. Možnosti uspešnega varanja poligrafskega preiskovalca je mogoče zmanjšati predvsem z doslednim spoštovanjem in upoštevanjem zakonitosti v postopku izvedbe poligrafske preiskave.

Pri opredelitvi tega pojma se nikakor ne moremo izogniti razlikam, ki so pogojene z numeričnim oziroma globalnim

pristopom. Glede na usmeritev avtorji različno pojmujejo tudi poskuse varanja testiranih oseb.

Eden vodilnih strokovnjakov s področja uporabe poligrafske metode na svetu, sicer pa zagovornik numeričnega pristopa, dr. Gordon H. Barland (1984; po Matte, 1996, str. 531), definira varanje poligrafskega preiskovalca kot »**tiste namerne tehnike, ki jih uporablja oseba, ki laže, z namenom, da bi se izkazala za iskreno v drugi fazi psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa, se pravi v fazi samega testiranja**«.

Predstavniki globalnega pristopa, prav tako v svetu izjemno cenjeni Lynn P. Marcy (2001), je varanje poligrafskega preiskovalca opredelil kot »**vsako namerno dejanje preiskovane osebe (poskus, metoda ali akcija), s katerim skuša vplivati na končni rezultat poligrafske preiskave**«.

V slovenski praksi razumemo varanje poligrafskega preiskovalca kot **namerno** (z namenom prikrivanja vpletenosti v kaznivo dejanje) ali **nenamerno** (iz strahu pred napako – pri osebi, ki ni vpletena v kaznivo dejanje) **aktivnost(i) preiskovanca v katerikoli fazi poligrafske preiskave, ko želi na različne načine in/ali z uporabo različnih sredstev (ali snovi) zavesti poligrafskega preiskovalca v zmoto**. Pomembno se nam zdi poudariti, da v slovenskem prostoru razvijamo in gojimo globalni pristop k uporabi poligrafske metode, zato v tem okviru tudi razpravljamo o poskusih varanja.

3 Protiukrepi poligrafskega preiskovalca

Ne glede na različnost orientacij (numerična/globalna) in s tem povezanim pojmovanjem varanja poligrafskega preiskovalca v različnih pristopih, je v praksi pomembno, kaj lahko storimo, da bi prepoznali in tudi uspešno preprečili varanje.

Govorimo o protiukrepih poligrafskega preiskovalca, ki jih Marcy (2001), direktor Ameriškega inštituta poligrafske tehnologije, opredeljuje kot »**reaktivno vnašanje verbalnih in/ali metodoloških elementov v protokol psihofiziološke preiskave, potem ko je poligrafski preiskovalec zaznal kakršnekoli poskuse varanja, v katerikoli fazi psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa**«.

V slovenski praksi razumemo protiukrepe varanju poligrafskega preiskovalca kot **vse tiste ukrepe, ki jih poligrafski preiskovalec uporabi, da bi preprečil varanje, ko ga je že zaznal (ali na zabeleženih zapisih na poligramu ali kakorkoli drugače in v katerikoli fazi poligrafske preiskave)**.

4 Antiukrepi varanju

Razlaga protiukrepov temelji na odzivu poligrafskega preiskovalca, ki (ko) varanje opazi. Pomembnejši pa je po našem

mnenju preventivni pristop in usmerjenost izkušenega in strokovnega poligrafskega preiskovalca – to so t. i. antiukrepi (varanju).

Kot izhodišče bomo predstavili definicijo Lynna P. Marcy, ki v Združenih državah Amerike slovi kot eden največjih poznavalcev in raziskovalcev »anti« in »protiukrepov«, s katerimi se poligrafski preiskovalec zoperstavlja dejanskim ali mogočim poskusom varanja s strani stranke. Marcy (2001) pravi: »Antiukrepi poligrafskega preiskovalca so proaktivno vnašanje verbalnih in/ali metodoloških elementov v protokol psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa, čeprav ni bilo opaženo nikakršno varanje«.

V slovenski praksi poligrafske metode za preverjanje verodostojnosti izjav razumemo antiukrepe kot ravnanje, ki je del že ustaljenega postopka in pravil znotraj psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav in ki preprečuje oziroma zmanjšuje možnosti varanja poligrafskega preiskovalca.

Posebno pozornost in pomen namenjamo antiukrepom, saj ocenjujemo, da je ravno preventivni del psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom najpomembnejši element uspešnega in strokovno neoporečnega dela.

Pri tem pa je treba razjasniti še en pojem, ki ga bomo v nadaljevanju večkrat uporabili, in sicer gre za opredelitev psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa po fazah. Tudi ko govorimo o fazah, moramo upoštevati različnost med numeričnim in globalnim pristopom. Znani avtor del s področja psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav, zagovornik numeričnega pristopa, Matte (1996, str. 531), je opredelil tri faze:

1. faza: predtestni razgovor

2. faza: psihofiziološko testiranje ali snemanje psihofizioloških odzivov

3. faza: analiza in kvantifikacija psihofizioloških odzivov za dokončno odločitev.

V Sloveniji razvijamo globalni pristop in znotraj poligrafske preiskave ločimo 4 faze:

1. faza: poligrafski ogled kraja kaznivega dejanja, zbiranje potrebnih informacij za pripravo in uporabo poligrafske metode, predhodna priprava testov, predtestni razgovor

2. faza: poligrafsko testiranje (aplikacija poligrafskih testov ob uporabi poligrafske naprave) in analiza poligramov

3. faza: razgovor po poligrafskem testiranju (pojasnitev reakcij, izpisanih na poligramih)

4. faza: oblikovanje mnenja (verjetnostna ocena ne/vpletenosti testirane osebe v obravnavano kaznivo dejanje), dokumentiranje, razgovor z operativnimi delavci, analiza celotne poligrafske preiskave.

5 Odprte dileme in vprašanja

Da bi uspešno preprečevali in zaznavali poskuse varanja, ki so se že zgodili, ali se dogajajo, moramo poiskati odgovore na nekatera ključna vprašanja.

- Kako prepoznati varanje?
- Kakšna je razlika med »iskreno« in »neiskreno« osebo v poligrafski preiskavi?
- Ali je tudi »iskrena« (v kaznivo dejanje nevpeljena) oseba lahko nagnjena k varanju?
- Kaj pomeni »pogodba« (pakt) med poligrafskim preiskovalcem in testirano osebo?

5.1 Nevpletene osebe

Za uspešno prepoznavanje poskusov varanja je nujno ločiti in prepoznati razliko med iskrenimi in neiskrenimi osebami, ki so pristale na poligrafsko testiranje. Ključna beseda za razlikovanje iskrenih od neiskrenih je sodelovanje.

- Oseba, ki ni vpletena v kaznivo dejanje, nima interesa za varanje. Takšna oseba bo motivirano sodelovala brez vsakih zadržkov, še posebej, ko ji razložimo, da bo to pripomoglo k zanesljivosti rezultatov.
- Nevpletena oseba želi dokazati, potrditi svojo iskrenost v procesu uporabe poligrafskih testov.
- Nevpletena oseba ne želi nedoločenega mnenja kot rezultata poligrafske preiskave – motivirana je, da jo poligrafsko mnenje izloči iz kroga osumljencev.

Prej omenjena »pogodba«, ki jo sklene poligrafski preiskovalec s testirano osebo v fazi predtestnega razgovora, in konstruktivno vzpodbujanje k sodelovanju med vsemi fazami psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav, sta bistvenega in odločujočega pomena za strokovno utemeljeno izločitev nevpletene osebe iz kroga osumljencev, pri tem pa seveda pridejo do izraza izkušnost, etičnost in strokovnost poligrafskega preiskovalca.

Vsebina »pogodbe« med poligrafskim preiskovalcem in testirano osebo je dogovor za sodelovanje in izpolnjevanje navodil poligrafskega preiskovalca, kar je nujno potrebno za to, da oseba, ki je testirana, lahko pokaže svojo nevpletenost v kaznivo dejanje. Poligrafski preiskovalec osebi pojasni in zagotovi, da bo z veliko zanesljivostjo izkazana njena nevpletenost v kaznivo dejanje, če bo dosledno izpolnjevala navodila med izvajanjem poligrafskih testov.

Ko govorimo o konstruktivnem vzpodbujanju k sodelovanju v vseh fazah poligrafske preiskave, imamo v mislih predvsem opozarjanje osebe na izpolnjevanje navodil, ki so bila že pojasnjena, kadar poligrafski preiskovalec oceni, da je to potrebno. Tudi v primeru, ko stranka sama izrazi kakršno koli potrebo za dodatnimi pojasnili, jih mora dobiti brez zadržkov.

Kot smo že omenili, varajo tudi osebe, ki niso vpletene v kaznivo dejanje. To varanje je praviloma povezano s strahom in nezaupanjem v poligrafsko metodo in/ali poligrafskega preiskovalca. K premagovanju tega strahu prispeva že prej omenjena »pogodba« med poligrafskim preiskovalcem in poligrafirano osebo, konstruktivno vzpodbujanje k izpolnjevanju navodil v vseh fazah poligrafske preiskave in uporaba stimulativnega testa.

Posebej je treba poudariti pomen **stimulativnega testa**, ki bo – ob ustreznih strokovni razlagi pomena in rezultata – ne vpleteno osebo razbremenil strahu in dvomov o poligrafski metodi in/ali strokovnosti poligrafskega preiskovalca. Nasprotno pa bo oseba, ki je s kaznivim dejanjem povezana, spoznala, da je metoda uspešna, poligrafski preiskovalec strokovnjak in da se bliža čas razkritja njene vloge pri kaznivem dejanju.

Potrebno je opozoriti, da poligrafski preiskovalec, ki želi delovati strokovno in etično, ne bi smel opustiti stimulativnega testa pred testiranjem v zvezi z obravnavanim kaznivim dejanjem. Ni naključje, da so v »poligrafsko razvitih državah« razvili več različnih tehnik uporabe stimulativnega testa, kar dokazuje, kolikšen pomen mu pripisujejo. Opuščanje stimulativnega testa pomeni približno enako kot izvedba zahtevnega kirurškega posega pri pacientu, čigar krvne skupine ne bi poznali. Žal se je v Sloveniji v minulih letih dogajalo, da »poligrafisti« niso (dosledno) izvajali stimulativnega testa pred testiranjem v zvezi s kaznivim dejanjem, za kar pa so zagotovo odgovorne tudi osebe, ki so jim sploh dovolile uporabljati poligrafsko metodo brez ustrezne strokovne usposobljenosti in podlage (več o tem Selič, Juratovec, 2001).

5.2 Osebe, ki so dejansko povezane z obravnavanim kaznivim dejanjem

Motivacija osebe, ki je dejansko povezana z obravnavanim kaznivim dejanjem in pristane na sodelovanje v psihofiziološki preiskavi verodostojnosti izjav, je povsem drugačna.

- Oseba, ki je vpletena v kaznivo dejanje, si v resnici ne želi sodelovati s poligrafskim preiskovalcem, še posebej, ko izve, da to prispeva k večji zanesljivosti rezultata.
- Storilci kaznivih dejanj ne želijo, da bi se razkrila njihova neiskrenost med poligrafsko preiskavo.
- Storilci kaznivih dejanj z velikim zadovoljstvom sprejmejo nedoločen rezultat poligrafske preiskave ali celo izločitev iz kroga osumljencev.

6 Znamenja nesodelovanja testirane osebe

Če želimo ugotoviti, ali oseba, ki je sicer prostovoljno privolila na preverjanje verodostojnosti svojih izjav s poligrafom, *dejansko* (ne) sodeluje, moramo vedeti, kako lahko to

opazimo, kdaj (v kateri fazi) so mogoče določene aktivnosti, in seveda, katera znamenja kažejo, da oseba (ne) sodeluje.

Nesodelovanje osebe lahko zaznamo na več načinov:

- neposredno – opazimo premikanje osebe (presedanje, gibe rok in prstov, grimase), slišimo odkašljevanje, požiranje slin in podobno;
- posredno na poligramu – opazimo izpise psihofizioloških reakcij, ki so forsirane ali blokirane, skratka nelogične in nepričakovane do te mere, da nam morajo vzbuditi pozornost;
- na vse to nas lahko opozori drugi poligrafski preiskovalec, če delamo v paru.

Tudi časovna razsežnost opažanja nesodelovanja (kot indika varanja poligrafskega preiskovalca) je izjemno pomembna. V naši praksi uporabljamo globalni pristop in lahko poročamo o svojih ugotovitvah med posameznimi fazami psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav kot jih ta pristop opredeljuje. Nesodelovanje testirane osebe se lahko pokaže:

- v 1. fazi psihofiziološke preiskave – med razgovorom pred poligrafskim testiranjem,
- v 2. fazi psihofiziološke preiskave – med samim zapisovanjem psihofizioloških odzivov s poligrafsko napravo,
- v 3. fazi psihofiziološke preiskave – med razgovorom po poligrafskem testiranju.

Vsi izkušeni poligrafski preiskovalci poznajo nekatere najpogostejše oblike in načine nesodelovanja. Potrebno je naporno delo, usmerjena pozornost in sprotno analiziranje lastnega dela, da se poligrafski preiskovalec kar najbolj senzibilizira za prepoznavanje teh poskusov (nesodelovanja testirane osebe). Nujno se je zavedati, da se tudi najbolj pogosti in »priljubljeni« načini nesodelovanja, ki nam služijo kot indici, da nas oseba poskuša prevarati, kažejo na toliko različnih načinov, kolikor je oseb, ki jih poligrafiramo. Prepoznavanje teh variacij in pojavnih oblik pa zahteva neprestano strokovno izpolnjevanje poligrafskega preiskovalca, sprotno zbranstvo in usmerjeno pozornost, dobro psihofizično stanje in motiviranost za delo. H kakovosti dela in nadzoru nad kakovostjo dela lahko pomembno prispeva delo poligrafskih preiskovalcev v paru, ki je nujno zlasti v obsežnejših poligrafskih preiskavah, kjer uporabimo večje število testov. Kakovost dela poligrafskega preiskovalca je pomembno zmanjšana tudi, kadar sodelovanje z neposrednimi preiskovalci – kriminalisti ni ustrezno. Vloga in naloga operative pri poligrafski preiskavi je vsekozi zagotavljati kar najbolj uporabne, zanesljive in zadostne informacije. Gre za *conditio sine qua non* za izvedbo neopredne poligrafske preiskave.

Najbolj pogosti načini in oblike nesodelovanja se sicer pojavljajo v različnih variacijah, vendar jih je mogoče smiselno razvrstiti in opisati po skupinah. Pojavne oblike so povezane z motiviranostjo, inteligentnostjo, poučenostjo (o poligrafski

metodi), s fizično kondicijo in – ne nazadnje – tudi z domišljijo osebe, ki je pristala na poligrafsko testiranje.

Kako se lahko kaže nesodelovanje testirane osebe – znamenja:

- odkašljevanje samo v fazi zapisovanja psihofizioloških odzivov s pomočjo poligrafske naprave (ne pa med razgovorom, posredovanjem navodil, nameščanjem senzorjev in podobno);
- poglobljeno dihanje samo v fazi zapisovanja psihofizioloških odzivov s poligrafom – zlasti pred ali po t. i. relevantnih vprašanjih;
- napake pri enostavnih odgovorih DA ali NE med uporabo poligrafskih testov (oseba, ki v razgovoru ne kaže težav v razumevanju, med testiranjem – zlasti ob prvi ponovitvi – ob jasnih navodilih napačno odgovori);
- poskusi poškodovanja/premikanja/odpenjanja senzorjev poligrafske naprave (zlasti senzorjev za spremljanje elektrodermalnega odzivanja, srčnega utripa in dihanja) – posebej indikativno je premikanje senzorjev, ko jih je poligrafski preiskovalec že nastavil in pričinja z aplikacijo testov in beleženjem psihofizioloških odzivov;
- zavračanje navodil – nestrinjanje z dajanjem namerno, dogovorjeno neresničnih odgovorov (na primer pri stimulativnem testu);
- praskanje in/ali premikanje po najavi poligrafskega preiskovalca, da se bo testiranje začelo;
- prošnja za kozarec vode ali potreba po kajenju, ko so senzorji že nastavljeni, kljub temu, da je bilo vse to osebi že pred nastavitvijo senzorjev ponujeno, pa je odklonila;
- nenadno opozarjanje na pomanjkanje časa (ki prej ni bilo omenjeno) in prošnje ali zahteve po pospešitvi postopka;
- prošnja za uporabo sanitarij, ko je oseba že v poligrafskem laboratoriju v prostoru za snemanje psihofizioloških odzivov, čeprav ji je bilo to že prej ponujeno, pa je zavrnila.

7 Varanje poligrafskega preiskovalca med poligrafsko preiskavo

Poligrafski preiskovalec ne sme preuranjeno ali napačno sklepati, da se je testirana oseba zatekla k varanju. Zato je smiselno podrobneje opredeliti možnosti in manifestacije varanja poligrafskega preiskovalca v posameznih fazah psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa. Spomniti želimo na tri skupine, ki so bolj ali manj prepoznane v strokovni javnosti (Roso, 1996):

- 1 poskusi varanja s telesnimi aktivnostmi
- 2 poskusi varanja z mentalnimi aktivnostmi
- 3 poskusi varanja z uporabo psihotropnih in farmakoloških substanc.

Osebe, ki na sodelovanje v poligrafski preiskavi pristanejo z namenom, da bodo poskusile prevarati poligrafskega preiskovalca, se morajo na to vnaprej pripraviti. Tako na primer zaužijejo alkohol in/ali druge psihotropne substance, poučijo se o poligrafski metodi, nastavijo ostre predmete v obutev, poškodujejo si kožo na rokah, podvržejo se hipnozi in podobno. Vse te dejavnosti se morajo zgoditi še preden oseba sploh pride v poligrafski laboratorij. Ta dejanja razumemo kot pripravo na varanje in jih ne moremo umestiti v nobeno od strukturiranih faz poligrafske preiskave.

V sami poligrafski preiskavi pa se lahko varanje kaže na naslednje načine.

- **Prva faza – razgovor pred poligrafskim testiranjem:** laganje o posameznih dejstvih (na primer o nepoznavanju poligrafske metode, o nepoznavanju okoliščin obravnavanega kaznivega dejanja), o lastnem psihofizičnem stanju, lažne pritožbe o prehladu in podobno.
- **Druga faza – zapisovanje psihofizioloških odzivov in aplikacija poligrafskih testov:** v tej fazi največkrat prihaja do telesnih in/ali mentalnih aktivnosti testirane osebe, s katerimi lahko zavede poligrafskega preiskovalca.
- **Tretja faza – razgovor po poligrafskem testiranju:** v tej fazi, ki je namenjena predvsem pojasnjevanju odzivov, ki so zabeleženi na poligramih, osebe poskušajo varati z neresničnim pojasnjevanjem posameznih reakcij ali občutkov med samo uporabo poligrafskih testov in zapisovanjem psihofizioloških odzivov, omenjajo nerazumevanje navodil, ki so bila pred začetkom testiranja jasno posredovana in razumljena, in trdijo, da poznajo nekatera dejstva (v zvezi z obravnavanim kaznivim dejanjem), za katera so sprva trdile, da jim sploh niso znana.

8 Antiukrepi varanju med fazami poligrafske preiskave

Antiukrepi imajo pri psihofiziološkem preiskovanju verodostojnosti izjav s pomočjo poligrafa preventivno vlogo. Poligrafski preiskovalec jih po lastni presoji umešča v protokol poligrafske preiskave ne glede na to, da ni opazil nikakršnih poskusov varanja. Tudi antiukrepe je smiselno razvrstiti in umestiti v faze poligrafske preiskave. Omenili bomo le najbolj pogoste, saj jih izkušen poligrafski preiskovalec umešča v postopek odvisno od osebe in primera, zaradi katerega je poligrafska preiskava uvedena.

8.1 Prva faza – priprava na uporabo poligrafske metode in predtestni razgovor

Antiukrepi:

- poligrafski ogled kraja kaznivega dejanja
- zbiranje ustreznega števila relevantnih podatkov o testirani osebi

- preverjanje, ugotavljanje, ali se je oseba podvrgla hipnozi, ali je imela to možnost, ali je izražala tovrstno namero ali interes
- ocena stopnje poznavanja poligrafske metode pri testirani osebi
- priprava audio in/ali video tehnike in poligrafske naprave (ustrezno umerjanje/kalibriranje)
- preliminarna priprava testov, izbira testne metode
- sistematično spremljanje neverbalnih in nevrolingvističnih odzivov
- jasna navodila o uporabi poligrafske metode (namenu in načinu poligrafskega testiranja)
- sklenitev »pogodbe« (pakta) s stranko
- po potrebi sodelovanje dveh poligrafskih preiskovalcev (dobro uigranih in usposobljenih za prepoznavanje in razumevanje neverbalnih in nevrolingvističnih odzivov).

8.2 Druga faza – zapisovanje psihofizioloških odzivov in aplikacija poligrafskih testov

Antiukrepi:

- jasna navodila in sprotno konstruktivno opozarjanje nanje med samim testiranjem (»Prosim, ne mižite, ne premikajte se, dihanje mimo...«)
- uporaba stimulatívnega testa
- uporaba t. i. tihega testa oziroma testa tihega odgovora
- uporaba testov z vprašanji, ki so v samem bistvu antiukrep (strah pred napako, upanje, da bo prišlo do napake v Backsterjevi zadnji modifikaciji testa primerjave polj)
- uporaba audio-video tehnike
- uporaba senzorjev premikanja
- sprotno spremljanje testiranja od drugega poligrafskega preiskovalca
- kar najvišja stopnja standardizacije vseh vprašanj in navodil stranki
- natančna analiza poligramov – v nekaterih primerih s supervizijo ali drugim (strokovnim) mnenjem.

8.3 Tretja faza – razgovor po poligrafskem testiranju

Antiukrepi:

- spremljanje neverbalnih in nevrolingvističnih odzivov v fazi pojasnjevanja reakcij in soočenja z njimi
- primerno izbrana taktika razgovora po poligrafskem testiranju – kadar reakcije na poligramih kažejo na vpletenost osebe v obravnavano kaznivo dejanje.

Našteli smo le nekaj najpomembnejših antiukrepov. Izkušeni poligrafski preiskovalec bo v pravem trenutku na prime-

ren način uvedel vse potrebne antiukrepe ter dosegel neoporečno izvedbo psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav.

9 Uvajanje novih testnih formatov kot najpomembnejši (sistemski) antiukrep

Tudi v zvezi z varanjem, antiukrepi in protiukrepi velja opozorilo, da je v slovensko prakso nujno uvesti testne formate, ki so bili razviti in preverjeni predvsem v ZDA, in jih v evropskem prostoru večinoma še nihče ni uspel prirediti za uporabo. V Sloveniji nekatere nove testne formate preizkušamo. Ko bodo prilagojeni slovenski populaciji in kulturi, bodo v pomembni meri dvignili raven in obseg antiukrepov ter s tem pripomogli k bolj učinkoviti uporabi poligrafske metode.

Uvajanje novega testnega formata ni zgolj prevajanje, ampak predvsem prilagajanje jeziku, načinu mišljenja, vrednostnemu sistemu, kulturnim normam in okviru. Thompson (1998, str. 3) je jasno opozoril, da lahko že sprememba ene ali nekaj besed v preverjenem testnem formatu povzroči neželjene posledice. Uporaba v drugem jeziku in drugačnem okolju je zato toliko bolj občutljiva ali celo dvomljiva, če zanemarimo te (morebitne) razlike. Na tem področju lahko forenzična psihofiziologija odkrije številne praktične in znanstveno-raziskovalne izzive, pri čemer pa mora vseskozi slediti pravilom psihometrije in psihofizike ter natančno preučevati tako dražljaje (testna vprašanja) kot tudi reakcije. Neustrezna testna struktura in slabo formulirana vprašanja namreč lahko kaj hitro izdajo temeljno vodilo poligrafistov po svetu – zavezanost resnici.

Eden od najpomembnejših pogojev za višjo raven kakovosti dela poligrafskih preiskovalcev je brez dvoma uvajanje novih testnih formatov. Resen strokovni razmislek terja tudi dopolnjevanje kliničnega in numeričnega pristopa. Matte (1996, str. 116 in 119) poudarja nesporne prednosti slednjega. Bolj kot morebitna sprememba usmeritve (iz klinične-globalne v numerično) pa je pomembna raba preizkušenih in primerljivih testnih formatov. T. i. »direktna metoda« oziroma test s kontrolnim vprašanjem (CQT), kot ga je opisal Roso (1996, str. 149-155), je v primerjavi z veljavnimi in formati »mešana struktura, ki vsebuje tako vprašanje o vedenju (R3: *Ali veste, kdo...?*) kot tudi neposredno relevantno vprašanje (R5: *Ali ste vi...?*) in skupaj z irelevantnimi vprašanji (IR1, IR2, IR4, IR6) deluje kot relevant-irelevant test. Vanj pa je umeščeno splošno kontrolno vprašanje (K7), ki je pomensko neredko nadredno neposrednemu relevantnemu vprašanju R5 (na primer K7: *Ali ste kdaj kaj ukradli?* in R5: *Ali ste ukradli Jožetovo denarnico?*). V takšno strukturo je lahko umeščeno tudi vprašanje kompleksa krivde (KK9), konstrukcija pa vseskozi sledi logiki relevant-irelevant (RI) testa, le da je v drugem delu niza namesto relevantnega kontrolno vprašanje oziroma vprašanje kompleksa krivde« (Matte, 2001).

Rosov CQT

- IR 1** Ali vam je ime Nikola Nikolić?
IR 2 Ali ste rojeni 1958?
R 3 Ali veste, kdo je vzel življenje Marku Markoviću?
IR 4 Ali stanujete v Zagrebu?
R 5 Ali ste vi vzeli življenje Marku Markoviću?
IR 6 Ali se včasih po mestu vozite s tramvajem?
K 7 Ali ste kdaj v življenju kaj ukradli?
IR 8 Ali ste po poklicu vodovodni inštalater?
KK 9 Ali ste včeraj vzeli življenje poslovodji Zlatku Zlatkiću, ko je nesel dnevni izkupiček ...?
IR 10 Ali ste obiskovali osnovno šolo?

Povzeto po Roso (1996, str. 151).

Pregled strokovnih publikacij je pokazal, da takšna struktura poligrafskega testa ni bila nikoli preverjena v znanstveno-raziskovalnem smislu in tudi ni bila predstavljena v dostopnih publikacijah v ZDA. Še najbolj je Rosov CQT format podoben RI testom, ki jih uporabljajo kot presejalne teste na področju kadrovanja oziroma upravljanja s človeškimi viri.

Tudi Reidov CQT (zaradi klinične orientacije smo skušali odkriti sorodnost med Reidovim in Rosovim CQT) je po strukturi drugačen; sledi sicer več vprašanjem/temam (*multiple issue*), vključuje pa dve kontrolni vprašanji. Odzive na ti dve kontrolni vprašanji primerja s štirimi relevantnimi, ki se lahko nanašajo na različne stopnje povezanosti (testiranca) s kaznivim dejanjem, kakor tudi na vedenje o kaznivem dejanju. Reidova kontrolna vprašanja se praviloma nanašajo na istovrstno kaznivo dejanje kot relevantna in so le-tim tudi nadredna, saj časa, ko je bilo storjeno obravnavano kaznivo dejanje, ne izključujejo (za razliko od Backsterjevih kontrolnih vprašanj).

Reidov CQT

- IR 1** Ali te kličejo Jožek? (znana resnica)
IR 2 Ali si star več kot 21 let?
 (smiselno – glede na podatke)
R 3 Ali si ti sinoči ukradel uro Janezu Novaku?
IR 4 Ali si trenutno v Ljubljani? (znana resnica)
R 5 Ali si ti sinoči ustrelil Janeza Novaka?
K 6 Ali si poleg tega, kar si opisal, še kdajkoli kaj ukradel?
IR 7 Ali si hodil v osnovno šolo? (znana resnica)
R 8 Ali so bili poleg trupla Janeza Novaka odtisi tvojih podplatov? (povezano s sledovi)
R 9 Ali veš, kdo je ustrelil Janeza Novaka? (vedenje)
K 10 Ali si kdajkoli kaj ukradel na svojem delovnem mestu?

Povzeto in prirejeno po Matteju (1996, str. 194) – neznan storilec je žrtev umoril, ji snel ročno uro ter jo ukradel.

Slednje je še vedno predmet strokovne diskusije med različnimi poligrafskimi šolami in usmeritvami v ZDA. Raskin, Barland in Podlesny (1978) so v sloviti Utah Study med drugim primerjali veljavnost in ustreznost Reidovih »neizključujočih« (*non-exclusive*) kontrolnih vprašanj, uporabnih v kliničnem pristopu, z Backsterjevimi »izključujočimi« (*exclusive*), ki jih uporablja numerična usmeritev v poligrafiji. Rezultati so pokazali 94% veljavnost pri testnih formatih z Backsterjevimi kontrolnimi vprašanji in 83% veljavnost ocen po uporabi formatov z Reidovimi kontrolnimi vprašanji. Avtorji so poudarili, da imajo kontrolna vprašanja, ki so časovno ločena od teme, ki jo pokrivajo relevantna vprašanja, pomembno prednost, na kar lahko opremo svoje pomisleke o testni strukturi Rosovega CQT. Nekatere druge raziskave (Horvath, 1991) so pokazale na omejitvev pri primerjanju (in vrednotenju reakcij) dveh kontrolnih vprašanj (ne glede na tip) s štirimi relevantnimi, kakor predpisuje Reidov CQT (Matte, 1996; str. 117).

Rosov CQT format zaradi generično RI strukture otežuje numerično vrednotenje poligramov in povečuje možnost napake v ocenjevanju in sicer v obeh smereh (napačno pozitivna ocena/napačno negativna ocena). Poleg tega je izvorna zamisel numeričnega vrednotenja primerjati dve sosednji vprašanji – K in R – ki skupaj tvorita polje/pas/trak (*zone*). Kakršnekoli modifikacije in mešanje izvorno izključujočih se vprašanj oziroma formatov in/ali konceptov lahko povzroči velike težave in oteži interpretacijo, kar je ugotovil Horvath (1991), ko je v Reidovem CQT formatu preverjal veljavnost Backsterjevih kontrolnih vprašanj.

Zato smo v Sloveniji opredelili kot eno najpomembnejših razvojnih nalog uvajanje in uporabo preverjenih in poligrafski strokovni javnosti prepoznanih testnih formatov. Leta 1999 smo pričeli s preizkušanjem Mattejeve tehnike primerjave štirih polj – trakov (*Quadri-Track Zone Comparison Technique*) in Backsterjeve tehnike primerjave polj (*Backster Zone Comparison Technique*). Gre za testna formata, ki sledita enemu vprašanju oziroma temi (*single issue*) za razliko od Rosovega CQT, ki v osnovi lahko sledi več vprašanjem/temam (*multiple issue* – na primer: vedenje, vpletenost). Backster in Matte sta to rešila z uvajanjem testa A, B in/ali celo C za vsako pomembno vprašanje (temo). Vprašanja o vedenju (*Knowledge questions* – »Ali veste/poznate/ste videli...« in podobno) pa je Matte (1996, str. 487-493) vključil v samostojni testni format Suspicion-Knowledge-Guilt (SKG) test, enako Backster (po Matte, 1996; str. 494-495) – Suspicion-Knowledge-You (SKY) test. V obeh primerih je poleg vprašanja o vedenju zastavljeno tudi vprašanje o sumu (*S: Ali koga sumite...?*), saj so raziskave pokazale, da se nevpletene osebe, ki nekoga močno sumijo, pomembno odzivajo tudi na vprašanje o vedenju (*V: Ali veste, kdo...?*). Tako je vprašanje o sumu povečalo jasnost in olajšalo vrednotenje poligramov. Nekatere modifikacije tehnike primerjave polj v zadnjem delu vključujejo tudi t. i. SKY vprašanja, kot jih je originalno uvedel in opredelil Backster:

S (suspicion – sum): Ali koga (močno) sumite...?
K (knowledge – vedenje): Ali veste, kdo...?
Y (you – vi): Ali ste vi...?

Mattejev test štirih polj (*Quadri-Track*) in revidiran Backsterjev test primerjave polj (ZCT) pa vsebujeta tudi vprašanja, ki se nanašata na strah pred napako (pri testirani osebi) oziroma upanje, da bo prišlo do napake. Takšna testna struktura je namenjena zmanjševanju možnosti napake in deluje kot antiukrep varanju (psihofiziološkega preiskovalca) v okviru numeričnega pristopa.

O Backsterjevi tehniki primerjave polj (ZCT) je sicer poročal že Roso (1996, str. 155–156), vendar ji t.i. Zagrebška poligrafska šola leta 1998 (Nastavni plan i program, 1997) ni namenila večje pozornosti, čeravno je strokovno vprašljivo kakorkoli razpravljati o numerični metodi ob neustrezni testni strukturi. Zdi se vredno opozoriti, da struktura tehnike primerjave polj, kot jo je predstavil Roso (1996, str. 156) ni dosledno korektno opisana, saj sta v izvornem Backsterjevem formatu vprašanja štev. 3 in 8 simptomatski (*Simp 3*, *Simp 8*) in ne gre za kontrolno (*K*) oziroma irelevantno (*IR*) vprašanje, kot to navaja Roso. V uporabi in/ali opisovanju (navajanju, predstavljanju) struktura testa ne bi smela trpeti nikakršnih poljubnih preoblikovanj in/ali prilagoditev, saj je konstrukcija testa ključnega pomena za oblikovanje mnenja o (morebitnem) zavajanju stranke.

Poleg tega najpomembnejši testni formati temeljijo na konsistentnih teoretičnih konceptih in razlagah, ki so doživele številne znanstveno-raziskovalne verifikacije. Numerično vrednotenje reakcij prav tako ne izhaja iz subjektivnih impresij ocenjevalca, marveč sledi jasno določenim merilom in zakonom (na primer Backsterjevi zakoni (Backster, 1994)).

9.1 »Novi« testni formati v slovenskem prostoru

Raziskave realnih primerov (po Matte, 1996; str. 139–147) in zanesljivosti poligrafske metode kažejo na približno 90% zanesljivost, ki je različna glede na uporabljeni testni format. Sodobna strokovna literatura govori o CQT testih kot o skupini splošnih testov, kamor štejemo Artherjev CQT, Backsterjev Zone, kanadski CQT, Mattejev Quadri Zone, MGQT – Modified General Question test in Reidov CQT. Raziskave niso potrdile, da bi razlike v postopku (pristopu) pred uporabo poligrafskih testov in/ali sam testni format pomembno vplivali na veljavnost rezultata, opozoriti pa kaže, da so informacije, ki jih pri oblikovanju končne ocene upoštevata klinični in numerični pristop, različne.

V okviru kliničnega pristopa, ki pa upošteva numerično vrednotenje, se je v slovenski praksi pokazala uporabna modifikacija relevant/irelevant tehnike (RI), ki jo je razvil Poligrafski inštitut ameriškega obrambnega ministrstva (DoDPI, 1995) in se imenuje Test splošnega vprašanja (General Question Test). Format je uporaben za izločanje večjega števila

osumljencev, kontrolni vprašanja sta predpisani in se nanašata na prikrivanje (Ali se nameravate zlagati na katerokoli vprašanje v testu? in Ali ste se mi kakorkoli zlagali odkar se pogovarjate?) oziroma odkrivanje namere testiranca, da bo zavaljal. S tem je tudi presežena dilema med »izključujočim« in »neizključujočim« kontrolnim vprašanjem. Postopek je predpisan: razgovoru pred testiranjem, ki je strukturiran in zajema vnaprej določeno zaporedje tem, sledi uporaba testa in numerično vrednotenje poligramov, ki je drugačno od Mattejevega ali Backsterjevega koncepta, saj se najmočnejša reakcija na enem od obeh kontrolnih vprašanj primerja z reakcijami na vsako od vseh štirih relevantnih vprašanj (Matte, 1996; str. 462–464; DoDPI, 1995).

Namesto zaključka

Dosedanja opredelitev pomena antiukrepov za uspešno izvedbo poligrafske preiskave se je dotaknila le osnovnih poudarkov, saj smo želeli doseči predvsem terminološko jasnost in preglednost. Vprašanje varanja, antiukrepov in protiuukrepov je eno od najpomembnejših praktičnih in raziskovalnih izzivov v sodobni forenzični psihofiziologiji, ki za preverjanje verodostojnosti izjav uporablja poligraf. Zato nobenemu poligrafskemu preiskovalcu ne bi smelo biti odveč stalno in podrobno spremljanje te problematike.

Predstavniki različnih poligrafskih šol v svetu (Thompson, 1998; str. 2) so že dolgo časa enotnega mnenja, da je znotraj predpisane testne strukture pravilna formulacija vprašanj ključnega pomena za izid poligrafskega testiranja/psihofiziološke preiskave. Pomen formulacije posameznih vprašanj se je jasno pokazal tudi ob uvajanju računalniških poligrafov in algoritmov za vrednotenje poligramov. Med najbolj preverjenimi in uporabljanimi testnimi formati sta tehnika/test primerjave polj (ZCT) in modificirani test s splošnim vprašanjem (*Modified General Question Test* – MGQT), vse to pa seveda velja za ZDA in angleški jezik.

Po drugi strani pa neoporečen test in zanesljivo umerjena poligrafska naprava ne moreta popraviti morebitne malomarnosti poligrafskega preiskovalca in/ali njegove neobčutljivosti za poskuse varanja. Zato kakršnakoli argumentirana razprava o varanju, antiukrepah in protiuukrepih prej ali pozneje zadene ob vprašanje neoporečnih testnih formatov in obratno. Kakovosten test je nujen, vendar tudi ne zadosten za zanesljiv in strokovno utemeljen rezultat poligrafske preiskave. Ta je vseskozi najbolj odvisen od ravni znanja in strokovnosti poligrafskega preiskovalca.

LITERATURA:

1. Abrams, S. (1986). *A Polygraph Handbook for Attorneys*. Massachusetts-Toronto: Lexington Books.

2. Backster, G.C. (1994). **37TH Annual Polygraph Examiner Work Conference**. San Diego: The Backster School of Lie Detection.
3. Barland, G.H. (1994). **Report of the International Liaison Committee**. APA Newsletter, 27 (4), 31–33.
4. DEPARTMENT OF DEFENSE POLYGRAPH INSTITUTE (1995). DoDPI General Question Test (GQT). 5. Grings, W.W., Dawson, M.E. (1978). **Emotions and bodily responses**. New York: Academic Press.
6. Horvath, F. (1991). The utility of control questions and effects of two control questions tests on field polygraph techniques. *Polygraph*, 20 (1) 7–25.
7. Krstić, O. (1997). **Primenjena kriminalistika**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Lamovec, T. (1991). **Emocije**. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, str. 245–257.
9. Marcy, L. P. (2001). **Recognizing and Dealing With attempted Countermeasures**. Indianapolis: American Polygraph Association 36 th Annual Seminar/Workshop, July 15–20, 2001.
10. Matte, J.A. (1993). The Review, Presentation and Assurance of Intended Interpretation of Test Questions is Critical to the Outcome of Polygraph Tests. *Polygraph*, 22 (4), 299–313.
11. Matte, J.A. (1996). **Forensic Psychophysiology using the Polygraph. Scientific Truth Verification – Lie Detection**. Williamsville-New York: J.A.M. Publications.
12. Matte, J.A. (2001). **Pismo avtorici**. 6. september
13. **NASTAVNI PLAN I PROGRAM ŠKOLE ZA POLIGRAFSKE ISPITIVAČE (1997)**. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova R Hrvatske.
14. Raskin, D.C., Barland, G.H., Podlesny, J.A. (1978). **Validity and reliability of detection of deception**. Washington, D.C.: National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice.
15. Roso, Z. (1996). **Poligraf u kriminalistici**. Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske.
16. Selič, P. (1999). Posebnosti in prednosti razgovora v troje – moški in ženska kot par sogovornikov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50, 2, 138–148.
17. Selič, P., Juratovec, A. (2001). Vloga forenzične psihofiziologije v predkazenskem postopku – dileme, možnosti in protislovja. V: Pagon, M. (ed.): **Dnevi varstvoslovja**. Zbornik Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 293–307.
18. Selič, P. (2001). Psihologija v kriminalistični teoriji in praksi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52, 1, 43–50.
19. Thompson, B. H. (1998). **Polygraph – Test Question Source Book**. Maryland Institute of Criminal Justice.
20. Yankee, W.J. (1990). Welcoming Remarks of Dr. William J. Yankee at the 1990 Federal Interagency Polygraph Seminar FBI Academy, Quantico, Virginia. *Polygraph*, 9 (3), 182–188.
21. Yankee, W.J. (1994). A Case for Forensic Psychophysiology and Other Changes in Terminology. *Polygraph*, 23 (3), 188–195.

Psycho-physiological examination of the veracity of statements obtained by the use of a polygraph – some key questions

Polona Selič, Ph.D. in Psychology, Independent Adviser at the Office of the Human Rights Ombudsman, Dunajska 56, 1000 Ljubljana, Slovenia

Andrej Juratovec, Graduated Social Worker, Polygraph Examiner, Senior Criminal Investigation Inspector, Crime Investigation Unit, Ministry of the Interior of the Republic of Slovenia, Štefanova 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The paper defines basic concepts of the psycho-physiological examination of the veracity of statements obtained by the use of a polygraph. Special attention is devoted to the concept of deception of a polygraph examiner and to the phases of a polygraph examination. In these terms, the difference between a numeric and global (clinical) approach is stressed. Together with deception (of a polygraph examiner) and anti-measures (cheating), the paper also explains and describes counter-measures by means of which it is possible to ensure a professionally irproachable use of the polygraph method. Finally, the paper provides guidelines for development and indicates important points which have to be taken into consideration in the perception and prevention of cheating of a polygraph examiner during a polygraph examination.

In the discussion of anti-measures, the authors also address the issue of relevant test formats and explain the inadequacies of Roso's test with a control question, which has not yet been surpassed nor given up in Slovenian practice.

Key words: deception of polygraph examiners, anti-measures against deception, counter-measures (against deception), numeric approach, global approach, phase of polygraph examination, test format, Roso's test with a control question

UDC 343.144.5